

Doc. PhDr. Tatiana Sedová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR

KULTÚRNOU ÚLOHOU FILOZOFIE JE UDRŽIAVAŤ DISKUSIU

RICHARD RORTY: *Filozofia a zrkadlo prírody*. Bratislava, Kalligram 2000, 352 s.

Celou prácou *Filozofia a zrkadlo prírody* od významného a asi aj najkontroverzejšieho súčasného amerického filozofa Richarda Rortyho sa vinie úsilie o dekonštrukciu "obrazu zrkadla prírody". Rorty sa tak, sčasti nevdojak, stal jedným z iniciátorov dekonštruktivistických snáh postmoderného myslenia. Robí to spôsobom, ktorý možno považovať za svojský útok, podľa niektorých až za programovú revoltu voči celej tradícii novovekej či dokonca západnej filozofie, ktorý miestami prechádza až do jej ironizovania a bagatelizovania jej problémov i reálneho kultúrneho vplyvu. Pritom ale netreba zabúdať, že Richard Rorty pracoval na tomto diele ako pedagóg Princetonskej univerzity celé jedno desaťročie, takže v tomto prípade rozhodne nejde o neuvážené proklamovanie nepremyslených téz.

Rorty ako americký mysliteľ vychádza z analytickej filozofie jazyka a pragmatizmu, s ktorými sa však v diele kriticky vyrovnáva. Jeho úvahy však zároveň, vzhľadom na spomínanú filozofickú tradíciu pomerne prekvapujúco, vyúsťujú do hermeneutiky. Možno teda povedať, že Rorty začína tam, kde Husserl skončil, keď na záver svojej *Krisis* tak trochu rezignovane konštatuje, že sen o filozofii ako prísnej vede je dosnívaný. Filozofia je podľa Rortyho totiž "kultúrna konverzácia" a novoveká snaha budovať filozofiu ako vedu, prípadne ju ešte stavať nad vedu, je prinajmenšom precenenie jej sil, v každom prípade však neopodstatnený mýtus. Rorty teda problematizuje opodstatnenosť a úlohu filozofie v súčasnej spoločnosti, čím sa dotýka aj zásadných zmien, ktorými prechádza západná civilizácia.

Neľahkého prekladateľského údelu sa s úspechom zhostila Ľubica Hábová. Od prvého vydania tohto diela už uplynulo vyše dvadsať rokov, no slovenský preklad uzrel svetlo sveta až začiatkom tohto roku. Pritom ide o dielo, ktoré zo svojho autora urobilo zakladateľa nového filozofického smeru - neopragmatizmu, podľa ktorého je ľudské poznanie iba výsledkom slobodnej komunikácie medzi ľuďmi. Práve otázku poznania pokladá Rorty za centrálny a určujúci moment nielen novovekej filozofie, sústredenej okolo epistemológie ako filozofickej disciplíny skúmajúcej fenomén a princípy poznania, ale aj celej západnej civilizácie, minimálne v posledných troch storočiach. Rorty sa pri svojom skúmaní riadi presvedčením, že odhaliť zdroj našich názorov znamená znovu prežiť históriu jazykovej hry, ktorú sami hráme.

Prvá časť Rortyho knihy nazvaná *Naša zrkadlovitá podstata* sa venuje "vynájdeniu mysle", ako nosnej filozofickej otázky novoveku, v rôznych podobách problémov vyplývajúcich zo vzťahu mysle a tela. Postupne opisuje deväť znakov, ktoré filozofi v rôznych obdobiach považovali za známky mentálneho. Upozorňuje, že už Platón

používa v súvislosti s poznaním metafory odvodené zo zrazu. Snaží sa tak ukázať, ako v staroveku vznikajú predpoklady pre také typické metafory novovekej západnej filozofie, ako sú "oko mysle", "vnútorný zrak" či "zrkadlovitá podstata". Práve "zrakové metafory" však podľa Rortyho stáli na počiatku problémov západnej filozofie.

Tento pohľad do dejín západného myslenia Rorty v trochu odvážnom myšlienkovom experimente konfrontuje s názorom Antipódanov - ľudí bez mysle v našom ponímaní. Antipódania majú natoľko rozvinutú fyziológiu a neurológiu, že nepotrebujú rozlišovať medzi telom a myslou, nepoznajú výrazy pre rôzne "mentálne stavy" tak ako my.

Jazyk Antipódanov napríklad oproti nášmu vyjadreniu "bolí ma prst" uprednostňuje slovné spojenie "mám podráždené nervové vlákno č. 404". Zrod epistemológie ako nosnej filozofickej disciplíny v 17. storočí z tejto perspektívy nielen že nevyriešil problémy poznania tak, ako sa očakávalo, ale množstvo vecí len skomplikoval a zahalil "závojom ideí".

Odzkadľovanie je názov druhej časti Rortyho diela, ktorú by bolo možné charakterizovať aj ako stručný úvod do dejín epistemológie. Rorty tu sleduje, ako sa s narastajúcim záujmom o "teóriu poznania" mení aj sebaobraz filozofie. Zlomovým bodom, ktorý podľa Rortyho viedol ku konečnému oddeleniu filozofie od vedy (a napokon aj teológie), a tým k vybudovaniu filozofie "ako profesie" prežívajúcej do súčasnosti, bola Kantova predstava, že jadrom filozofie je "teória poznania" odlišná od prírodných vied, pretože je ich základom. To viedlo k úsiliu striktne rozlišovať medzi "vedeckým" a "nevedeckým". Na scénu sa tak postupne jeden za druhým dostávajú rôzne druhy a varianty privilegovaných reprezentácií, ktoré sa však nakoniec všetky ukázali ako neudržateľné, pretože v konečnom dôsledku boli vždy len ďalším variantom redukcionizmu.

Epistemologickej tradícii Rorty vyčíta, že kauzálny proces získavania poznania a najrôznejších ľudských presvedčení zamieňala za otázky súvisiace s ich zdôvodňovaním. Moderní filozofi stotožnili prirodzené úsilie o pochopenie s neprirodzeným hľadaním istoty a základov filozofie i poznania. Tieto predstavy sú však podľa Rortyho chybné, pretože filozofia je v jeho ponímaní skôr kultúrnym žánrom, ktorý sa v istom čase zameriava na istý problém. Hľadanie absolútneho, nadčasového a vo všetkých kultúrach platných základov, o ktoré sa možno vždy a za každých okolností s istotou oprieť, je potom len absurdným a neužitočným mrhaním času. Aj stotožňovanie racionality so súčasnými filozofickými dogmami je podľa Rortyho len dôkazom toho, že od Kanta si filozofia vytýčila úlohu poskytovať kultúre stály neutrálny rámec.

Filozofia, to je jednoduchý názov poslednej časti Rortyho diela, v ktorej možno nájsť najexpresívnejšie vyjadrenie jeho filozofického postoja. Výstižnejší pre celú tretiu časť je názov jej prvej kapitoly - *Od epistemológie k hermeneutike*. Rorty sa na epistemológiu a jej úlohu v modernej západnej civilizácii pozerá zo širšieho a pomerne netradičného, často až provokatívneho uhla pohľadu. Úsilie o "teóriu poznania" je preto podľa Rortyho túžbou po obmedzení, ktorá vyplýva už z potreby hľadania neprekročiteľných základov - poznania, vedy, filozofie i kultúry samotnej. Epistemológia vychádza z predstavy, že existuje stály, neutrálny a spoločný rámec poznania a úlohou filozofie je ukázať jeho "štruktúru". Súmerateľnosť všetkých diskurzov sa považuje za

apriórnu samozrejmosť, epistemológia preto prakticky vylučuje možnosť paralelnej existencie rozdielných racionálnych názorov. Predpokladá jedinou správnu metódu nachádzania pravdy. Tento postoj má však ďalekosiahle dôsledky prekračujúce otázky vedy i filozofie.

Hermeneutika je naproti tomu pre Rortyho "výrazom nádeje, že kultúrny priestor, ktorý tu ostal po zániku epistemológie, sa ničím nezaplní, že nebudeme pociťovať potrebu obmedzenia a konfrontácie". Autor ale zdôrazňuje, že nepresadzuje hermeneutiku ako "nástupcu" epistemológie. Hermeneutika zodpovedá jeho predstave o kultúre ako diskusii, pretože akceptuje nesúmerateľnosť diskurzov a vzťahy medzi rôznymi diskurzami vníma ako "nitky udržiavajúce potencionálnu diskusiu". Napriek tomuto postoju nie je Rorty nekritickým zástancom hermeneutiky, o čom svedčí aj jeho upozornenie, že "možnosť hermeneutiky vždy parazituje na možnosti epistemológie".

Zaujímavé z hľadiska pochopenia Rortyho predstavy o úlohe a možnostiach filozofie v našej kultúre je aj jeho delenie filozofie na systematickú a výchovnú. Filozofov "hlavného prúdu" západného myslenia označuje za "systematických" a filozofov "na periférii" označuje ako "vychovávateľov". Systematický filozof je konštruktívny, objavný a argumentujúci - jeho dielo je nadčasové. Filozof vychovávateľ je zámerne okrajový a skeptický voči systematickej filozofii i celému projektu univerzálnej súmerateľnosti. Systematická filozofia žije tým, že "sa pokúša preklenúť priepasť medzi opisom a zdôvodnením, poznaním a voľbou, medzi správnym pochopením faktov a návodmi na život". Úlohou výchovnej filozofie je zas "zabrániť tomu, aby diskusia zdegenerovala na skúmanie". Výchovnú filozofiu v Rortyho ponímaní možno stotožniť s hermeneutikou, ktorá napriek tomu, že je "okrajová", má v kultúre nezastupiteľné miesto. Je akýmsi protikladom, protizávažím, bez ktorého by ani "systematická" filozofia nemohla dosiahnuť svoje súčasné postavenie. Rorty, pravda, nespomína, kam by zaradil seba, nie je však také ťažké odhadnúť to.

Rorty spájaním zdanlivo nespojiteľnej analytickej filozofie jazyka, hermeneutiky a pragmatizmu odhaľuje základnú paradigmu novovekého západného myslenia. Tou má byť poznávanie ako získavanie pravdivých presvedčení. Epistemológiu identifikuje ako centrum novovekej západnej filozofickej tradície, ktorú možno napriek všetkým problémom z nej vyplývajúcich len veľmi ťažko opustiť. Problémy západnej filozofie, ktoré epistemológia v podstate len zvyrazňuje, pramenia z potreby hľadania absolútneho základu, akéhosi Archimedovho pevného bodu, z ktorého by bolo možné odvodiť a zdôvodniť všetky filozofické i vedecké teórie. Rorty poukazuje na nové a nové podoby opakujúceho sa návratu tohto platónskeho motívu, či už u Descarta, Kanta, Husserla, alebo u Russella. Sám zastáva názor, že žiadny takýto základ neexistuje a jeho hľadanie je do určitej miery i kotraproduktívne.

Richard Šťahel

Mgr. Richard Šťahel
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Šafárikovo nám. 6
818 06 Bratislava
SR